

08. Tijelo u komunizmu: kolektivizam i briga za 'sebe'

Refleksija o funkciji tijela u tzv. komunističkim društvenim sistemima nikako nije jednoznačan pojam ni po analitičkim pretpostavkama ni po rezultatima, usprkos očekivanjima koja mogu popratiti jedan simpozij poput ovdje navedenog.⁰¹ Kliše o oficijelnom društvenom tijelu komunizma, tj. o ikoničkoj predstavi kolektivno ili korporativistički shvaćenog društva pod režimom komunističkih partija te o njegovu tipičnom primjerku u tjelesnom izrazu društvene jedinice, samo je jedan od vidova tematike tijela u totalitarno strukturiranim društvenim sistemima, i samo jedan od problema kojima su bili posvećeni prilozi sudionika simpozija – video-umjetnika, performatora, povjesničara i kritičara umjetnosti te filozofa – najvećim dijelom iz bivših „komunističkih” zemalja istočne Evrope.

Očit nostalgički prizvuk simpozija ne iskazuje se toliko u izboru tematike tijela, tog posljednjeg materijalnog ostatka nestalih svjetova, nego u karakteru koji je simpozij poprimio u svom najboljem dijelu – u dinamičnoj razmjeni spoznaja, iskustava i interpretacija interdisciplinarnog karaktera među samim sudionicima. Riječ je o onoj dimenziji skupa koja se može nazvati njegovim kolektivnim učinkom, dakle o imaginarnom događaju teorijske sreće jedne zajednice mislećih subjekata koja se u realnom historijskom vremenu nije mogla oblikovati. Nikada i nigdje za postojanja „autentičnih” komunističkih režima, ne računajući slučaj Jugoslavije, nije bio – i vjerojatno nije mogao biti – organiziran javni i službeno oglašen umjetnički, znanstveni, teorijski skup o tematici tijela u komunizmu, a da njegov metateorijski diskurs ne bi imao za posljedicu vlastito uništenje.

Prilozi izloženi na skupu podijeljeni su tipski u tri skupine, umjetničke, teorijske i povjesničarske. U prvu grupu spadaju video-rado-

01 Prikaz i komentar uz: „Body in Communism”, međunarodni simpozij, Berlin, Literaturhaus, 30.3.–1.4.1995. u organizaciji Senatsverwaltung für kulturelle Angelegenheiten, Berlin [Uprava berlinskog senata za kulturna pitanja], Berliner Kuenstlerinnenprogramm des DAAD, Literaturhaus und Kunstwerke Berlin. Koncepcija: Bojana Pejić, Kathrin Becker.

vi popraćeni autokomentarima umjetnicâ i umjetnikâ, poput Sanje Iveković (Zagreb) „Private body, public body”, Marine Gržinić i Alme Šmid (Ljubljana) Videofilmovi 1984-95, grupe Project subREAL Calin Dan i Josefa Kiraly (Bukurešt) „Bodies in motion. The Aesthetics of Immigration”, Else Gabriel (Berlin) „Pritisak i obrat, neugoda i performanca”, te video-performatora Marine Abramović (Amsterdam/Berlin) „Body as Material”.

Marina Gržinić, istraživačica na Institutu za filozofiju Slovenske Akademije znanosti i umjetnosti, koja je svoje video-radove, nastale u suradnji s Almom Šmid, prikazala u posebnoj projekciji u multimedijalnom centru Berliner Kunstwerke, istovremeno se javlja i kao prevoditelj umjetničkog diskursa u teorijski. U trostrukoj ulozi video-umjetnika, sociologa i historičara u svom je izlaganju „Kako iscijediti tijelo i napuniti ga benzinom i plavim vitriolom? – Tijelo u istočno-evropskoj video-umjetnosti”, pružila prikaz i socijalno-teorijski komentar umjetničke video-produkcije u kontekstu pokreta za civilno društvo u kasnim komunističkim društvima na primjeru Slovenije. U prilogu pod naslovom „Kako odgristi tiraninu uho?” Jovan Čekić, konceptualni umjetnik i estetičar iz Beograda, pružio je analizu politički subverzivne geste tijela. U sličnom tematskom okviru autor ovih redaka je u svom prilogu „Tijelo kritičara: O ponovnom otkriću tijela u neotradicionalističkom diskursu postkomunističke Evrope” tematizirao ulogu klasičnog kritičara-disidenta u komunizmu, točnije konvergenciju između njegova nadsocijalnog samopoiimanja s neotradicionalističkim, dijelom antidemokratskim govorom nacionalnog intelektualca koji u tranzicijskim političkim uvjetima daje prednost naddruštvenim institucijama nacionalne države pred navodnom nepreglednošću radikalno-demokratskog društvenog poretka.

Fenomenom kritičke instance u komunističkim društvima bave se i dva priloga povjesničara umjetnosti, Jana Bakoša (Bratislava) i Ewe Franus (Varšava/Amsterdam). U prilogu pod naslovom „Autoportret: ogledalo ili kamuflaža?” Bakoš je, na matrici razlikovanja dvaju modela modernističke teorije umjetnosti i uloge umjetnika – s jedne strane, umjetnosti kao nositeljice društvenih ideala 19. stoljeća te, s druge strane, avangardističke koncepcije umjetnosti 30-ih godina 20. stoljeća koja deprivilegira antropološki i socijalni primat umjetnika i shvaća ga utopljenim u društvene procese – prikazao evoluciju autoportreta kao specifičnog vida samopoiimanja likovnog umjetnika u rasponu od 30-ih do 70-ih godina 20. stolje-

ća. Lik kritičkog umjetnika ponavlja se u dominantnim figurama parasocijalnog shvaćanja umjetnosti, od naddruštvene avangarde do pada na status asocijalnog i antisocijalističkog elementa. Pod naslovom „Proturječne instrukcije u pitanjima spolova: Lik žene i njezino tijelo u poljskoj socrealističkoj umjetnosti” Ewa Franus je prikazala ikonografske konstante u razvoju motiva muškarca i žene iz 60-tih godina svodeći ga na njegov rani ikonički izraz u klišeima avangardne umjetnosti u Sovjetskom Savezu iz ranih 30-ih. Jedan od fascinantnih elemenata tog prikaza predstavlja uvid u kontinuitet ideološkog postupka u prikazu ženskih likova: oni su uvijek definirani mimetički i izvedeni iz muških (čak do slučajeva pukog udvostručavanja), dok su sami muški likovi konstruirani po dominantnom ideologemu savršenog radnika-stroja.

Dva se priloga posebno bave povijesnim prikazom ikonografije tzv. javnog ili službenog tijela. U prilogu „Oficijelno tijelo u komunizmu: Lenjin” Kathrin Becker (povjesničarka umjetnosti iz Berlina i jedna od suorganizatorica skupa) analizirala je ideološku funkciju balzamiranja tijela političkog vođe revolucije svodeći ga na arhajsku matricu kulturološkog ponašanja, što se osniva na antičkom i kršćanskom razlikovanju tijela i duše, te osobito na tehnike konzerviranja tijela, korištene i u staroruskoj monaškoj tradiciji. Pritom je, prema autorici, ostala nerazriješena eklatantna kontradikcija između teološkog sadržaja nosećeg interpretativnog modela i ateističkog karaktera fenomena balzamiranja, koji tek treba objasniti, a isto tako i brkanje modela vlasti unutar partije s teokratskim modelima nasljeđivanja vlasti.

U prilogu „Tito: Tijelo moći” Bojana Pejić, jedna od konceptorica i suorganizatorica skupa, prikazala je na empirijskom materijalu fenomen portreta političkog vođe i pružila analizu ideološke funkcije portreta u ikoničkoj sferi svakodnevice u jednom od komunističkih društava s „humanim licem”, kako se bivše-jugoslavensko društvo prikazivalo čak i službeno i kako je dugo vremena recipirano na Zapadu. Autorica je prezentirala element „humanizma” na problemu javnog i privatnog aspekta ličnosti vođe te na dopuštenim hedonističkim aspektima javnog života po kojim se taj tip društva razlikovao od drugih poznatih komunističkih režima.

Fenomen hedonističkog društvenog tijela prikazala je Žarana Papić, sociologinja iz Beograda, u svom prilogu „Poskomunističko telo: ratničko telo. Slučaj bivše Jugoslavije” kao prenosioca između nedovršene demokratizacije društvenog i političkog života bivše

Jugoslavije, s jedne strane, i kolektivističkog objedinjavanja društva u naciju, s druge strane, na primjeru karakterističnih ritualno-karnevalskih elemenata novokomponirane srpske „narodne muzike”.

Tipične socijalističke fenomene u odnosu jedinke i kolektivističkog tijela prikazali su u svojim priložima Sabine Haensgen (Bochum) „Kolektivne akcije. Performanca na pozadini sovjetske ideološke kulture” te Georg Witte (Berlin): „Tjelesni udovi, dijelovi stroja, poglavlja romana. Sovjetska književnost 30-ih godina”. Istu logiku korespondencije i izomorfije između kolektivnog i pojedinačnog tijela, sve do gubljenja ove zadnje instance u punktualizmu manipulativne mase, predočio je u radikaliziranom vidu László Beke (Budimpešta) u prilogu „Ljudsko tijelo kao pixel”.

Opasnosti od teorijskog klišea kako u prikazu tako i u predmetu analize osvijetlila je osobito svojim prilogom Gisela Ecker (Paderborn) „Tijela u prijelazu – tijela u prijevodu”, analizirajući literarne radove američkih spisateljica porijeklom iz komunističkih zemalja istočne Evrope. Na tim se primjerima pokazuje da je logika identiteta i identifikacije između kolektiva i jedinke relativna i podvrgnuta promjenama u onoj mjeri u kojoj pripadnici sistema uspijevaju stvoriti svijest o razlici između ideološke okoline i svog individualnog prostora. Distanca i promjena subjektivnog identiteta pokazuje se povezanom s izmjenom u mehanizmu samopercepcije i samoreprezentacije pripadnika totalitarno strukturiranoga političkog prostora, dakle upravo s procesom unutrašnje diferencijacije kojim se jedinka uopće uspostavlja kao svjesni subjekt te pristaje ili ne pristaje na pripadnost oficijelnom tijelu. Zato se svijest o individualnoj razlici spram kolektivnog tijela istovremeno javlja i kao faktor terapije i kao faktor poništenja razlike, odnosno desocijalizacije i resocijalizacije.

Prilog Gisele Ecker pokazao je, u podudarnosti s umjetničkim radovima nekih od izravnih umjetničkih sudionica skupa, poput Marine Abramović ili Sanje Iveković, da percepcija i reprezentacija (vlastitog) tijela ovisi upravo o situaciji globalne ideološke slike kolektivnog tijela, da je bavljenje tijelom i njegova upotreba najspontaniji i, utoliko, najelementarniji oblik otpora represiji totalitarnog poretka koji počiva na ideologiji i praksi „bestjelesnosti” ili, bolje rečeno, transtjelesnosti.

Bavljenje „sobom”, tj. svaki oblik „brige za sopstvo” u totalitarnim uvjetima tjelesne i psihičke egzistencije počinje kao bavljenje tijelom, dok njegova subverzivna narav – kako to pokazuje jedan od ranih

radova Sanje Iveković („Make up/Make down”, 1978) – izlazi iz anonimnosti individualne radnje tijela (obično šminkanje), izolirane od svakog sistemski predviđenog i kontroliranog konteksta (smisao, društvo, ideologija, država, crkva, svrha itd.), tek kroz umjetnost. ¶